

‘Kültür’ ve ‘Medeniyet’ Kavramları Etrafındaki Tartışmalar ve Atatürk’ün Düşünceleri

Nurgün KOÇ
Karabük Üniversitesi

KOÇ, Nurgün, “Kültür” ve “Medeniyet” Kavramları Etrafındaki Tartışmalar ve Atatürk’ün Düşünceleri. CTAD, Yıl 7, Sayı 13 (Bahar 2011), 103-122.

Kültür, medeniyet, çağdaşlaşmak gibi kavramlar XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Türk aydınlarının ilgisini çekmiştir. Bu kavramlar bazen Batı’dan olduğu gibi alınmış, bazen de yerli unsurlarla karşılaştırılarak yeni yorumlar eklenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte Batılılaşma çabaları en yoğun şekliyle devam etmiştir. Biz bu çalışmamızda başta Ziya Gökalp gibi düşünürlerin görüşleriyle karşılaştırarak Atatürk’ün bu konudaki fikirlerini ortaya koymak ve yeni devletle birlikte ortaya çıkan yeni kültür ve medeniyet algısını irdelemek amacındayız.

Anahtar Sözcükler: Kültür, Medeniyet, Atatürk, Ziya Gökalp, Batılılaşma.

KOÇ, Nurgün, Discussions On “Culture” and “Civilization” Concepts And Atatürk’s Ideas. CTAD, Year 7, Issue 13 (Spring 2011), 103-122.

Concepts such as culture, civilization and modernization have aroused the attention of Turkish intelligensia since the end of the 19th century. Those concepts were sometimes directly taken from the West or their definition were reinterpreted by comparison with the local elements. Westernization efforts intensely continued following the establishment of the Republic of Turkey. This study aims to probe the emergence of the new perception of culture and civilization in the new state by presenting the ideas of Atatürk, in comparison to the ideas of the other intellectuals such as Ziya Gökalp.

Keywords: Culture, Civilization, Atatürk, Ziya Gökalp, Westernization.

Giriş

“Kültür”, üzerinde uzlaşamayan kavramlardan birisidir. Yüz elliden çok tanımı yapılmıştır¹. Bilimsel alanda “uygarlık”; beşeri alanda ve günlük dilde “eğitim”; estetik alanda “sanat”; teknolojik ve biyolojik alanda da “üretim” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Hatta kültür devriminden, kültür savaşlarından bile söz edilmektedir.²

“Cultura” sözcüğü, Latin dilindeki “Colere”, sürmek, ekip biçmek, Türkçe’deki “ekin” karşılığında kullanılmaktaydı ve Fransızca’da XVII. yüzyıla kadar aynı anlamda kullanıldı. Voltaire, sözcüğe; insan zekâsının oluşumu, gelişimi ve yüceltilmesi anlamını kazandırdı. Sözcük buradan Almanca’ya geçmiş; uygarlık ve kültürel evrimin karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Fransızlar ve İngilizler “civilisation” (uygarlık) sözcüğünü “kültür” sözcüğüne tercih ettiler.³

Cemil Meriç, “Muhtevası, çağdan çağa, ülkeden ülkeye, yazardan yazara değişen kaypak ve karanlık kelime” olarak tanımladığı “civilisation”un Batı irfanının iki yüz yıldır sabit bir tanımlamaya hapsedemediği uçarı bir mefhum olduğunu söyler. Avrupa dillerinde zerafeti, çelebiligi kısacası medeniliği anlatan sözcük aslında “police” idi. Police, XVII. yüzyıldan itibaren bugünkü anlamda yani zaptiye, güvenlik anlamında kullanılmaya başlandı ve yerini “civilisation” denilen sözcüğe bıraktı.⁴

Almanlar civilisation kavramına karşılık “kultur”u kullanırlar. Sözcüğü Amerikan diline sokan Tylor’a (1871) göre kültür ya da medeniyet, bilim, inanç, sanat, ahlak, kanun, gelenek vb. tamamını kucaklayan girift bir bütündür. Amerikan dilindeki “culture”, Almanca “kultur”a karşılık gelir ve Avrupa’nın bütün dillerinde bu sözcük benimsenir. Sadece Fransızlar 1930’lara kadar bu sözcüğe itibar etmeyerek kendi “culture” ve “civilisation”larına sadık kalırlar.⁵

Meriç, kültür sözcüğünün Türkçe’deki serüveni hakkında, anlam verilmesi sorununu da irdeler ve kültürün yakın zamanlara kadar “hars” olarak ifade edildiğini⁶ belirtir. “Antropologlarımız Amerikan irfanını yurdumuza cömertçe

¹ Sadece Angloamerikan toplum biliminde yapılan kültür tanımları 160’ı bulmuştur. Şerafettin Turan, 1950’lerden bu yana yeni tanımlar yapıldığını düşünerek kültür kavramına dair tanımların 200’ü geçtiğini tahmin ettiğine göre bu sayı günümüzde daha da artmış olmalıdır. Bkz., *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 17.

² Örneğin, İlkçağlardaki Türk devletlerinin Çin’in kültür taarruzu altında kaldığı ve sistematik biçimde asimilasyon yapıldığı, Orta Avrupa’da ise Attila’ya bağlı Hunlar’ın eritildiği v.b iddia edilir. Bkz., İsmail Kayabalı- Cemender Arslanoğlu, “Kültür Savaşı ve Atatürk İlkeleri”, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu 21-23 Eylül 1987*, Ankara 1994, s. 456-457.

³ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 95-100.

⁴ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 81.

⁵ *age.*, s. 82.

⁶ Hars sözcüğü Arapça “ziraat, toprağın işlenmesi” anlamına gelen “hırsaset”ten türetilmiştir. Sözcüğün kökenindeki anlamı itibarıyla Latince’deki “cultura”ya benzemekle birlikte farklı anlamlarda kullanılır hale gelmiştir. Türkçe’nin mümkün olduğunca yabancı sözcüklerden

taşılı berî kùltürden ne anlayacağımızı şaşırđık. İrfan değil bu kùltür, maarif değil, galiba medeniyet de değil.”⁷

Kùltür kavramının açıklanmasıyla ilgili olarak akla ilk gelen ve bu konu üzerinde en fazla düşünerek yorum yapan, bir anlamda belirleyici olan, kùltür kavramının yanında, “medeniyet” ve ilgili diğer kavramlar üzerinde araştırmalar yapan ünlü düşünür Ziya Gökalp, Meriç’in ifade ettiği gibi kùltür sözcüğünün yerine hars’ı kullanmıştır. Gökalp, “kùltür”ü şöyle açıklar: “Fransızca ‘culture’ kelimesinin iki ayrı mânası vardır. Bu mânalardan birini hars, diğerini tehzib (yetiştirme, yükseltme) tâbiriyle tercüme edebiliriz. Hars hakkındaki bütün suitefehhümler (yanlış anlamalar) Fransızca kùltür kelimesinin böyle iki mânalı olmasındandır. O halde, biz lisanımızda, bu iki mânayı, ‘hars’ ve ‘tehzib’ kelimeleriyle ayırırsak, kendi memleketimizde bu suitefehhümlere nihayet vermiş oluruz. Hars ile tehzib arasındaki farklardan birincisi, harsın demokratik, tehzibin aristokratik olmasıdır. Hars, halkın an’anelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahî veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından bediû ve iktisadî mahsullerinden ibarettir...Tehzib ise, yalnız yüksek bir tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakikî münevverlere mahsustur...”⁸

Kùltür sözcüğünün çeşitli anlamları olduğunu belirten İbrahim Kafesoğlu da, Latince ‘toprağı işlemek’ anlamına gelen bu sözcüğün sonraları Batı Avrupa dillerinde kazandığı ‘yüksek genel bilgi’ anlamıyla Türkçe’ye girdiğini belirtir. İptidai kùltür, ileri kùltür, beşeri kùltür, aşiret kùltürü, teknik kùltür, yerleşik kùltür vb. deyimleri kùltüre dair olsa da genel olarak kùltürün manası gereği kadar açıklanamamıştır.⁹ Kısaca belirtmek gerekirse “belirli bir topluluğa âit sosyal davranış ve teknik kuruluşlar” kùltürü oluşturur.¹⁰

Kùltür, antropoloji eserlerinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

- a. Bir toplumun ya da bütün toplumların geçmişten geleceğe taşıdıkları uygarlıktır.
- b. Bir toplumun kendisidir.
- c. Bir insan ve toplum teorisidir.
- d. Bir dizi sosyal süreçlerin toplamıdır.¹¹

Meşhur sosyolog Ferdinand Tönnies’e göre de kùltür, organik toplumun yani cemaatin ortaya koyduklarıdır.¹² Ünlü Amerikalı eğitimci ve filozof John

---

kurtarılması çabasının bir ürünü olarak Türk Dil Kurumu tarafından hars yerine “ekin” sözcüğü önerilmiş fakat bu sözcük yaygınlık kazanmamıştır, Bkz.,Turan, *age.*, s. 15. Sözcüğün diğer tanımları için Bkz., *age.*, s. 16.

⁷ Meriç, *age.*, s. 83.

⁸ Ziya Gökalp, *Türkçüliğün Esasları*, s. 109.

⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kùltürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 15.

¹⁰ *age.*, s. 16; Ekrem Memiş de Kafesoğlu’nun kùltür konusundaki düşüncelerini aktarmıştır, Bkz., *Türk Kùltür Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s. 2.

¹¹ Güvenç, *age.*, s. 95.

Dewey, 1964'de *Özgürlük ve Kültür* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş olan kitabında kültür konusunda şöyle der: 'İnsanların birleşip bir arada yaşamaları için gerekli ilişkileri belirten bir takım karmaşık şartların ifadesini kısaca Kültür kelimesinde buluruz. Bilinmesi gereken asıl mesele şudur: Hangi çeşit kültür kendine yoldaş olan siyasî hürriyeti tasarlayacak ve yaratacak kadar hürdür? İlimle bilginin, güzel sanatlarla teknik sanatların, dostluklarla aile hayatının, ticaretle bankacılığın, günlük temasların gel-giti arasında doğan davranışların durumu nedir? İnsanın ilkel yaradılışı ne olursa olsun, onun iş çabalarını, kurumları ve kuralları karşılayan çalışmalarını, nihayet bu sonunculara şekil veren çabalarını belli bir kültür doğurmuştur. Bu kültürü yapan da onun bütün çabaları, çıkarları, kudret ve inançlarıdır. Bu kültür değişince, yeni meseleler siyasî güçlerin eski kuruluş ve dağılımını yöneten meselelerin yerini tutar.' Ayrıca Dewey, kültürle doğal ve siyasî çevre arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu da belirtir.¹³

Meriç, sivilizasyon, kültür ya da medeniyet sözcükleri arasındaki geçişi şöyle açıklar: Birçok Batılı kavram ve kurum gibi civilisation sözcüğüyle Türkler'i tanıttıran Reşit Paşa'dır. Reşit Paşa 1834 yılında Paris'ten gönderdiği resmi yazılarda Türkçe karşılığını bulamadığı bu sözcüğü 'terbiye-i nâs ve icra-yı nizâmat' olarak açıklar. "Civilisation –az sonra- Osmanlıca'ya 'kalke' edilir: medeniyet".¹⁴

Medeniyet (Uygarlık-Sivilizasyon)

Gökalp, bazılarının medeniyeti, medenilik ve mütemeddinlik (medenilik, şehirlilik) olarak tanımladığını söyledikten sonra şöyle devam eder: "Etnografya taharrîleri, bedevîlerde, hattâ vahşîlerde, kendilerine mahsus bir medeniyet olduğunu meydana koydu. Mütemeddinlik ve medenîlik ise, tekâmül etmiş milletlere mahsustur." Gökalp, medeniyet sözcüğünün karşılığı olarak Fransızca "La civilisation" sözcüğünü kullanır.¹⁵

Ona göre bütün insanlar aynı medeniyete sahip değillerdir. Medeniyet tek değil, çeşitlidir. "Hangi zamanda ve mekânda yaşarlarsa yaşasınlar, birbirine komşu oldukları için, aynı müesseselere mâlik olan cemiyetlerin mecmûuna 'medeniyet zümresi' denilir (Medeniyet, bu cemiyetler arasındaki müşterek müesseselerin mecmûudur.)

Medeniyet zümreleri de, siyasî ve dinî cemiyetler gibi, tâyini ilmen kabil hudutlarla birbirinden ayrılmışlardır. Medeniyet zümrelerinin de, milletler gibi,

¹² Uriel Heyd, *Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Çev. Cemil Meriç, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 47.

¹³ Selâhaddin Demirkan, *Bir Milletin Yarattığı Lider Mustafa Kemal Atatürk*, Belge Yayınları, İstanbul, 1972, s. 232-233.

¹⁴ Meriç, *göş. yer.*

¹⁵ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, (Haz. Yusuf Çotuksöken, Kitaplar 1), s. 325.

hususî tarihleri vardır. Bir medeniyet zümresi, muayyen bir mekân ve zaman içinde, doğar, yaşar ve ölür.”¹⁶

Bilindiği üzere uygarlık sözcüğünün Batı dillerindeki karşılığı civilisation, İslâm dünyasındaki karşılığı ise medeniyettir. “Türkçe’deki ‘uygarlık’ kelimesi, Atatürk döneminde Türk diline yeniden kazandırılmıştır. O döneme gelinceye kadar, ‘uygarlık’ yerine Arapça bir kelime olan ‘medeniyet’ kavramı kullanılmıştır. ‘Medeniyet’ kelimesi, bir medine’de yani kentte oturanların hayat düzeylerini ve yaşama biçimlerini anlatan bir sözcüktür. Göçebe demek olan bedevilerin yaşayışlarına ‘bedeviyet’, kırsal kesimde yaşayanlarınkine ‘hazariyet’ ve kent hayatına da, yukarıda da belirttiğimiz gibi ‘medeniyet’ deniliyordu.”¹⁷

Ahmet Ağaoğlu’na göre medeniyet kısaca ‘tarz-ı hayat’tır. ‘... hayatın kâffe-i tecelliyâtı, maddî- manevî bütün şuûnudur... Tefekkür ve tecessüs tarzından başlayarak, telebbüs şekline kadar hayatın bütün tecellilerini’ oluşturur. ‘Aynı medeniyet zümresi aynı kafa ile düşünür, aynı kalp ile hisseder, aynı manevî cihazlarla mücehhezdir.’¹⁸

Kafesoğlu’na göre medeniyet, kültür’den farklı bir anlam taşımaktadır: “Medeniyet milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür.” Burada söz konusu olan ortak değerlerin kaynağı kültürlerdir. Örneğin Batı medeniyeti denildiğinde din bakımından Hristiyan olan toplulukların manevi ve sosyal değerleri ile müsbet bilime dayalı teknik anlaşılır. Oysaki Batı medeniyetine bağlı milletlerden her biri ayrı birer kültür topluluğudur. Müsbet ilim alanında benzer anlayış içinde olmalarına, tekniği ortaya koyma ve kullanmada birbirlerine yakın yollar izlemelerine rağmen bu milletler farklı diller konuşmakta, adetleri, ahlak anlayışları, edebiyatları, güzel sanatları, destanları hatta giyim kuşamları bile farklılıklar göstermektedir. Hatta hepsi Hristiyanlık dini içinde olmalarına rağmen din karşısındaki tutumları, yorumları da farklıdır. İşte bu farklı inanış, eğilim, düşünce, anlayış, kullanım ve davranış tarzları her milletin kültür unsurlarını oluşturur.¹⁹

Cemil Meriç’e göre medeniyet, “Yeni tanıdıkları bir dünyanın şaşaaısıyla gözleri kamaşan hayalperest nesiller için” yani Tanzimat aydınlarına göre medeniyet bir teslimiyet ya da temessüldür. Ona göre medeniyeti ilmi zemine oturtan tek kişi Cevdet Paşa’dır. Medeniyeti diyar diyar dolaşan bir geline benzeten Cevdet Paşa, onu toplumların hayatında ileri bir merhale olarak görür.²⁰

“Aydınlıklar çağının ümitlerini dile getiren, terakki inancını bayraklaştıran ilk kelime bu. İnsanlık düşe kalka ilerleyen bir kervandır. Avrupa: kılavuz.

¹⁶ gös. yer.

¹⁷ Memiş, gös. yer.

¹⁸ Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 156.

¹⁹ Kafesoğlu, gös. yer.

²⁰ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 85.

‘Civilisation’ dünyaya yayıldıkça savaşlar sona erecek, sefaletle kölelik ortadan kalkacaktır. Bir gerçekten çok, amaç.” Meriç, Avrupa’nın civilisation’un bir inhisar aracı olmadığını öğrendiğini, her insan topluluğunun kendine göre bir medeniyeti olduğunu, bunun eski veya yeni, az veya çok olmasının bir üstünlük ya da eksiklik anlamına gelmediğini söylerken gerçek medeniyetin Hristiyan medeniyeti, kapitalizm, sosyalizm olduğunu söyleyenleri “Batı intelijansiyası imtiyazlarıyla sarhoş, şımarık bir çocuktur” ifadesiyle küçümser.²¹

Tuncer Baykara’ya göre, günümüzde kültür ile birlikte kullanılan medeniyet sözcüğünün yerine daha çok uygarlık denilmekte, hatta bu sözcük daha yaygınlıkla kullanılmaktadır. Baykara, bunun sebebinin medeniyet sözcüğünün Arapça sayılmasıyla ilgili olduğunu söyler. Türkçe’de ilk kez 1838’de kullanılmaya başlanan “medeniyet” sözcüğü kök olarak Arapça olmasına rağmen Arapça’da böyle bir sözcük yoktur ve 1835’de İstanbul’daki Türk aydınlarının türettiği sözcüklerden biri olarak “civilisation” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır.²²

Muasırlaşmak ise, çağdaş medeniyet topluluğunun gelişen bilim ve teknik düzeyde hiçbir milletten geri kalmayarak üstün bir yer kazanmaktır. Medeniyet toplumunda ortak bir hayat düzeyinde yaşamak, aile ve devlet hayatının özelliklerine, hatta millet ve ümmet topluluğunun benimsediği kültürel dayanışmaya aykırı olmaz. Türkler, çağımız medeniyetinin akıl ve bilimiyle donanarak Türk- İslam kültürü yaratmaya çalışmışlardır.²³

“Kültür” ve “Medeniyet”in Anlam Sorununa Dair Tartışmalar:

Gökalp’e göre hars ile medeniyet arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar vardır. Ortak noktaları ikisinin de tüm sosyal hayatları içine almasıdır. Bu sosyal hayatlar; dini, ahlaki, hukuki, iktisadi, bedîî, lisani, fenni, muakalevi hayatlardır. “...hars millî olduğu halde, medeniyet beynelmiledir.”²⁴

Hars ile medeniyet arasındaki farklılıklar şunlardır: öncelikle hars milli olduğu halde²⁵ medeniyet milletlerarasıdır. Hars, bir milletin dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisanî, iktisadi ve fenni hayatlarının uyumlu bir bütünüdür.

²¹ *age.*, s. 81-82.

²² Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992, s. 1; *Atatürk ve XX. Yüzyıl Türk Tarihi Araştırmaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 182.

²³ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, (Haz. Mustafa Koç, Kitaplar 1) s. 60.

²⁴ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 32.

²⁵ Orhan Türkdoğan’a göre, Türk sosyoloji geleneğinde ilk kez Ziya Gökalp hakim kültürü “millî kültür” diyerek yeni bir anlam kazandırmıştır. Gökalp sosyolojisinde millî kültür halkın oluşturduğu değerler sisteminden ibarettir, Bkz., *Millî Kültür Modernleşme ve İslam*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 16-17.

Medeniyet ise, aynı medeniyet dairesine giren milletlerin sosyal hayatlarının ortaya çıkardığı müşterek bir bütündür. Örneğin Avrupa ve Amerikan medeniyeti içinde yer alan milletler için ortak bir Batı medeniyeti vardır. Bu medeniyetin içinde ise farklı ve bağımsız olmak üzere bir Alman, bir İngiliz ya da bir Fransız kültürü söz konusudur. İkincisi, medeniyet, usul vasıtasıyla ve ferdi irade ile oluşan sosyal olaylar bütünüdür. Örneğin dinle ilgili bilgiler ve ilimler usul ve irade ile ortaya çıktığı gibi, ahlâka, hukuka, güzel sanatlara, iktisata, dile, bilime vb. dair bilgiler ve kuramlar da hep bireyler tarafından oluşturulmuşlardır. Bütün bu bilgiler ve ilimlerin toplamı ortak medeniyeti oluşturmaktadır.²⁶

Kafesoğlu'na göre:

“1. Kültür karakter bakımından ‘hususî’, medeniyet ‘umumî’ dir.

2. Medeniyet, ‘kültür’lerden doğar.

3. Bir kültür’ün varlığı bir milletin mevcudiyetini veya bir topluluğun varlığı bir kültürün mevcudiyetini gösterir.”²⁷

Kültürün oluşmasında coğrafi faktörler, insan faktörü gibi çeşitli etkenler olduğu gibi, çeşitli kültürler arasında ilerilik ya da gerilik gibi ayrımlar yapmak bazılarını üstün bazılarını da iptidai saymak bilimsel anlayışa uygun olmaz. Kafesoğlu, tarihi-sosyal gelişmeleri gözden kaçırarak bazı Avrupalı bilim insanlarının kültür ile medeniyeti aynı kavrammış gibi göstererek gerçek

²⁶ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, (Haz. Mustafa Koç, Kitaplar 1), s. 190. Gökalp, medeniyet kavramına karşı her zaman kültür için Arapça’dan aldığı *hars* terimini kullanır. Kültür ve medeniyetin niteliğiyle ilgili olarak Ziya Gökalp, daima temel sosyolojik görüşünü izleyerek, kültürü bireyin üzerinde adeta organik bir realite sayarak, insanın iradi eseri olan medeniyetten kesin çizgiyle ayırır. Kültür, toplumu birleştiren düşünce ve kurumların organik biçimde bütünleşmiş halidir. Bu düşünce ve kurumların taşıdıkları değer yargıları vardır. Bunlar tamamen o topluma özel olup duygusal niteliktedir. Kültür, o toplumun özel şahsiyetini ve sosyal dayanışmasının temelini oluşturur. Kültürün kendi içinde gelişen doğal bir evrimi vardır, dışardan gelen etkilerle zorla değiştirilemez. Bir organizma gibi dışarıdan kendi yapısına uygun medeniyet unsurlarını alırken, uymayanları atar. İlkel toplumlarda kültür, topluma hâkimdir ve onu meydana getiren tüm idealler dine bağlıdır. Kültürün temel işlevi ise toplumun bireyleri arasında dayanışma, birlik ve bütünleşme sağlamasıdır, Bkz., Halil İnalçık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 170. Heyd, Gökalp’in kültür ve medeniyet nazariyesine ilişkin şu eleştirilerde bulunur: Gökalp, milletlerarası değerleri medeniyete, hisleri, hükümleri, mefkûreleri ise harsa dahil etmektedir. Aklı, bilimi, bilgiyi, yöntem ve tekniği medeniyetin bölümleri sayar. Harsın hissi ve subjektif yanı varken, medeniyete ait değerler fikri, objektif ve çok kez maddi bir mahiyet göstermektedir. Harsa dair unsurlar toplumun şuur altında şekillenir. Oysa medeni değerler şuurlu olarak doğar ve gelişir. “Gökalp, birçok tariflerinde olduğu gibi, burada da hissi ve tarafgir. Kültüre, orijinallik, sadelik, tabiiik, güzellik gibi iyi vasıflar atfeder; medeniyete ise, tam tersine. Bu gayri ilmi davranış Gökalp’in iç mücadelesini aksettirir: gönlü ile kafası, sevdikleriyle aklın kabul etmeye zorladığı şeyler arasındaki mücadeledir bu. Davranışının bir başka sebebinde de bu nazariyenin açıklamaya çalıştığı tarihî şartlarda buluyoruz.”, Bkz., Heyd, *age.*, s. 44.

²⁷ Kafesoğlu, *göş. yer.*

kültürün Batı medeniyetinden ibaret olduğunu kabul ettiklerini, diğer kültürleri iptidai saydıklarını, bu yaklaşımın bilimsel olmadığını ileri sürmektedir.²⁸

Gökalp'e göre ise hars'a dair unsurlar bireylerin iradesiyle oluşmamıştır, yapay değildir. Bitkilerin, hayvanların organik hayatı nasıl kendiliğinden ve doğal olarak geliyorsa harsa ait olguların oluşumu ve gelişmesi de tıpkı böyledir. Örneğin dil, bireyler tarafından usulle yapılmış bir şey değildir. Dilin bir sözcüğü değiştirilemez. Bir sözcük yerine başkası icat edilip konulamaz. Dilin kurallarını da değiştiremeyiz. Dilin sözcük ve kuralları ancak kendiliğinden değişir ve biz de bu değişime seyirci kalırız. Bireyler tarafından birtakım terimler ya da yeni sözler eklense de bu sözcükler ait olduğu meslek mensupları tarafından kabul edilmedikçe dile geçmez. Örneğin eski Osmanlı dilinde Şinasi'den beri milyonlarca yeni sözcük icat edildiği halde bunların çok az bir bölümü dilde benimsenmiştir. Gökalp, milli kültürün ilk örneğinin dilin sözcüklerinde, medeniyetin ilk örneğinin de yeni sözcükler şeklinde icat edilen terimlerde aranması gerektiğini savunur.²⁹

Gökalp, milli kültürü güçlü fakat medeniyeti zayıf bir milletin, milli kültürü bozulmuş ama medeniyeti yüksek başka bir milletle siyasi mücadeleye girmesi durumunda milli kültürü güçlü olan milletin her zaman galip geldiğini savunur ve bununla ilgili olarak tarihten örnekler verir. Türkler'in Çanakkale başarısının, mütarekeden sonra da Yunanlılar'ı ve Ermeniler'i yenmesinin hep bu milli kültürün gücü sayesinde olduğunu söyler.³⁰

²⁸ *age.*, s. 16-17.

²⁹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 191.

³⁰ *age.*, s. 196-197. Uriel Heyd, Gökalp'in bu konudaki düşüncelerini doğru bulmaz. Ona göre, halk edebiyatıyla havas edebiyatını, örneğin Yunus Emre'nin Türkçe şiirleriyle Mevlana'nın Farsça şiirlerini karşılaştırması, harsla medeniyeti, milli olan ile milletler arasını, hissi olan ile akli olanı zıt kavramlar olarak göstermesi şeklinde özetlenebilecek tüm bu antitezlerin Gökalp'i tarihi olayları yanlış ve taraflı olarak yorumlamaya sürüklediğini söyler. Heyd, medeniyetin de hisse dayanan kıymetleri olduğunu, bunu Gökalp'in eserlerinde sık sık başvurduğu Mevlana'nın eşsiz bir belegatla anlattığını belirtirken, "Ancak, Batı medeniyetini onun gibi yarım yamalak anlayan bir yazar, böyle bir iddiada bulunabilirdi." der, Bkz., Heyd, *age.*, s. 45. Atatürk'ün düşüncelerinin de Gökalp ile aynı doğrultuda olduğu şu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır: "Hars mefhumunda milletlerin güç ve geç değişen bazı ırkî, fitrî hasletlerine, karakterlerine hasrederler ve buna çok kıymet ve ehemmiyet verirler. Mesela İstanbul'un zaptı hâdisesini mütâlaa ederken, diyenler vardır ki: Bizanslılar Türklerden daha medenî idiler, fakat Türklerin harsı kuvvetli olduğu için galip ve muzaffer oldular. Bu telakki ve izah doğru değildir. Hakikatte Türkler Bizanslılardan hem daha medenî idiler, hem daha ırkî karakterleri onlardan yüksekti. Medeniyet dediğimiz harsın, üç mühim unsurunu göz önünde tutarak hâdiseyi mütâlaa edersek, fikrimiz kolaylıkla izah edilmiş olur:

İstanbul'u zapteden Türkler devlet hayatında elbette Bizans İmparatorluğundan çok yüksekti. Türklerin İstanbul fethinde inşa ve icat ettikleri gemiler, toplar, ve her nevi vasıtalar, gösterdikleri yüksek fen iktidarı, bilhassa koca bir donanmayı Dolmabahçe'den Haliç'e kadar karadan nakletmek dehâsı, daha evvel Boğaziçi'nde inşa ettikleri kaleler, aldıkları tedbirler Bizans'ı zapt eden Türklerin fikir ve fen âleminde ne kadar ileri olduklarının yüksek şahitleridir.", Bkz.,

Gökalp, bir medeniyetin içinde çeşitli harslar olabileceğini belirtir. Örneğin Batı medeniyeti Almanlar, İngilizler ve Fransızlar’da ortakır, Japonlar ve Yahudiler bile bu medeniyeti benimsemişlerdir. Medeniyet milletler arasındaki benzerliklerin çoğalmasını sağlarken kültür ise milletleri farklılaştırır. Medeniyet ancak milli harsa mal edildiğinde millet tarafından benimsenmiş sayılır. Sadece aydın sınıfının kabul ettiği bir medeniyet milletin harsi yaşamında yabancı ve zararlı bir unsur olarak kalır. Birey bir medeniyete, içinde yer aldığı millet vasıtasıyla dâhil olur. Gerçek medeniyet gelişmiş milli harslara dayanılarak yaratılabilir.³¹

Baykara’ya göre günümüzdeki yaygın görüş, medeniyetin insanlığın ortak malı olduğu doğrultusundadır. Teknoloji her yerde aynıdır. Kâğıt üretimi, silah üretimi vb. dünyanın her yerinde birbirinden farksızdır. Ama kâğıdın üzerine yazılan şüirlerde, romanlarda vb. farklılıklar vardır. İşte bunlar kültürü oluştururlar. Baykara, bu görüşün yaygın olmasına rağmen, aklında hala bazı soru işaretlerinin olduğunu da ifade eder. Türk toplumunun son yüzyıllarındaki medeniyet meselesinin de iki türlü algılandığını; bunda, İstiklâl Marşı örneğinde görüldüğü gibi olumsuz, Atatürk’ün sözlerinde görülen olumlu ve özlem dolu yani iki türlü bir yaklaşım olduğuna dikkat çekerken, her iki görüşün de haklı tarafları olduğunu belirtir.³²

Cemil Meriç’in ifadesi, Batı’da da devam eden ve muhtemelen edecek olan kültür ve medeniyet arasındaki kavram tartışmasına işaret etmektedir: “Yeni kelimenin³³ Alman veya Amerikan içtimâî ilimlerine büyük bir vuzuh getirdiği de iddia edilemez. Bir bakarsınız kültürle medeniyet aynı mefhumun iki ayrı ifadesi; bir bakarsınız aralarında dağlar kadar fark var. Kimine göre kültür,

---

Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 37, Ankara, 1990, s. 1-2.

³¹ Gökalp, *age.*, s. 203-205. Heyd’e göre Gökalp’in bu fikirlerin ne tarihi ne de sosyolojik bir temeli vardır. Ona göre Gökalp siyasi bir amaç gütmektedir. Gökalp, önce köklü bir Türk harsına sahip olunmasını ancak ondan sonra Batı medeniyetinin benimsenmesini ister. Zaman zaman milletler arası medeniyetin milli harstan önde geldiğini ifade eder. ‘Millî harslar, milletlerarası medeniyetten doğar. Medeniyet değerleri, çeşitli harslardaki müşterek unsurlardan başka bir şey değildir.’ Bu tanımlama Gökalp’i temel nazariyelerden birine götürür; her millet kendine özgü ve bağımsız harsını yer aldığı medeniyet çerçevesinde olduğu gibi korur. Heyd, Gökalp’in milliyetçilik inancı yüzünden medeniyetin milli kültüre olan kesin ve yıkıcı etkisini görmezlikten geldiğini söyler. Ona göre yeni bir medeniyeti benimseyen bir milletin ana harsı bazı değişikliklere uğrar. Gökalp, medeniyetin özellikle de modern medeniyetin milli harsın temellerini sarstığını görmezlikten gelir. Ama tehlikenin farkında olduğundan zaman zaman da önlemeye çalışır. Bu davranış Heyd’e göre ancak siyasi sebeplerle açıklanabilir. Bu da Gökalp’in ilmi objektiflik iddiasıyla bağdaşmamaktadır. Fakat Durkheim farklı düşünmektedir. Modern medeniyetin tekdüzeleştirme eğilimi üzerinde duran sosyolog, bunun harslar arasındaki farkı ortadan kaldıracığını söyler ki Gökalp’in hocasından ayrıldığı temel noktalardan birini de bu görüş teşkil eder, Bkz., Heyd, *age.*, s. 45-46.

³² Baykara, *Atatürk ve XX. Yüzyıl Türk Tarihi Araştırmaları*, gös. yer.

³³ Meriç burada “kültür” sözcüğünü kasteder.

insanın olgunlaşmak için harcadığı çaba; medeniyet, dünyayı değiştirmek için giriştiği hareketler; biri amaç, öteki araç. Kimine göre iki mefhum arasında yalnız bir hacim farkı var. Kimi, 'Ne münasebet, diye sesini yükseltir. Almanca 'kultur'u İngilizce veya Fransızca'ya 'maddî medeniyet' diye çevirmeliyiz.'³⁴

Kültür'e Dair Sorunların Ele Alınması ve Türk Kültürü:

Her türlü sosyal, siyasal, ekonomik büyük değişim ve bunalım dönemlerinde sarsıntının yol açtığı kargaşa karşısında bir çıkış yolu ve yeni bir dayanak bulma gereksinimi insanları değişim sorunları ya da değerler sistemi üzerinde ayrıntılı incelemeler yapmaya zorlamıştır. Başka bir yol olarak da Fransız Aydınlanma Çağı gibi, yeni bir düşünce sistemi ile bir düşünce uyanışı, sosyal-siyasal yeni bir yapılanmaya götürmüştür. Osmanlı tarihinde, Kırım Savaşı'ndan sonra Batı'nın her alandaki yıkıcı baskısı karşısında³⁵ Yeni Osmanlılar'ın tepkisi de böyle bir ihtiyaçla ilgiliydi. Yeni Osmanlı hareketi, Genç Osmanlı hareketiyle devrimci bir niteliğe büründü. Berlin Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının onaylanması, ardından patlak veren Makedonya bunalımı, Genç Türk hareketini yani İttihat ve Terakki'yi iktidara getirdi. Saltanatın fiilen son bulması, ülkenin yeniden parçalanma tehdidiyle karşı karşıya kalması Ziya Gökalp gibi düşünürleri bu buhranlı zamanlarda yeni bir denge ve düzen, yeni bir ivme arama ihtiyacına sevk etti.³⁶

Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın açıkça ortaya koydukları toplum ve kültür buhranı sorunu, II. Abdülhamit Dönemi'nde Paris'te toplanan Türkler tarafından sosyal bir mesele olarak ele alınıp tartışılmakta idi. Onlar, benzer sosyal sorunlarla karşılaşan Fransa'nın güçlü etkisi altındaydılar. Genç Türkler'in lideri Ahmet Rıza Bey, Auguste Comte'un, *Ordre et Progrés* (Düzen ve İlerleme) fikrini benimseyerek, siyasi programının temeli yaptı. 1906'da Prens Sabahaddin de Osmanlı toplumunun düze çıkmasının yolunu "fenn-i içtimâî" de görüyordu. Fenn-i içtimâî'nin, toplumun noksanlarını gösterebilecek bir anahtar olduğunu savunuyordu. Fakat o, *Le Play* sosyolojisini benimseyerek özel girişim ve özgürlük sayesinde Osmanlı toplumunda bir uzlaşma ve ahenk, yeni bir denge yaratılabileceği düşüncesindeydi. Bu kuşakta Genç Türkler'in içtimaiyatçılığının güçlü ve en ciddi temsilcisi Ziya Gökalp oldu. Daha Selanik'e gelmeden önce

³⁴ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 82-83.

³⁵ Niyazi Berkes'e göre Balkan Savaşları'nın patlak vermesi Avrupa, Osmanlılık ve Müslümanlık sorunları üzerine devam eden tartışmalarda yeni bir bunalım devri açtı. Üç görüş arasındaki ayrılıklar azalacağına daha da arttı. Batı uygarlığı Balkan Savaşları'nın arkasında seyirci olarak kaldığı ya da kışkırtıcı olarak görüldüğü için İslamcıların Batı'nın ihaneti söylemlerini daha gür sesle söyleyebilmelerine fırsat sağladı. İslamcı basın bu savaşı Hıristiyan dünyasının İslam dünyasına çevrili son savaşı olarak gösteriyordu. Böyle bir ortamda Batılılaşma yanlısı düşünce gerçekten de çok zor bir duruma düşmüştü, Bkz., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 413.

³⁶ İnalçık, *age.*, s. 161.

Diyarbakır’da iken yazdığı yazısında, buhrana çözüm bulmak, Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli etnik yapılar arasında doğal düzen ve dengeyi yeniden kurmak için en doğru yolu gösteren araçların başında “ilm-i içtimâ” olduğunu belirtiyordu.³⁷

Daha sonra Selanik’te İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Merkez-i Umumi üyesi seçildiğinde kendisine cemiyetin ana prensiplerini açıklamak ve geçliği topluma bağlamak görevi verildi. 1906’da Mısır’da basılı nizamnamesinde İttihat ve Terakki’nin içtimai politikası belirlenmişti. Böylece Gökalp kendisine verilen görevi geniş bir açıdan sosyal bir mesele olarak ele aldı ve “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler” adlı makalesinde asıl inkılâbın içtimai nitelikte olması yani topluma inmesi gerektiğini savundu. Balkan faciası, Birinci Dünya Savaşı, işgaller, Sevr Antlaşması gibi yıkılış buhranları arasında daima sosyal sorunlar üzerinde durarak kurtuluşu sosyolojide aradı. Bu yüzden onun sosyolojisi bir dinamik sosyoloji, değişim sosyolojisi oldu. Kendisi gibi içtimai-ahlâki temelden hareket ederek içtimai olayı esas alan Emile Durkheim sosyolojisini³⁸ benimsedi. Toplumun nasıl ve nereye gittiğini incelemek, sorumlu mevkide olanlara yol göstermek Gökalp’in başlıca kaygısı oldu. Her dönemde bir ideolog görevi üstlendi.³⁹

Meşrutiyet yıllarında aktif olarak İttihatçı hareketin içinde yer alan Ziya Gökalp, Milli Mücadele yıllarında İttihatçıları terk ederek Mustafa Kemal’in yanında yer almıştır. Türkçülük, Türk dili konuşan ve Rus boyunduruğu altındaki halkların kurtuluşu fikri Kırım’da İsmail Gaspralı ile güçlü bir biçimde başlamış bulunuyordu. Türkçülüğün programını Kırım’da büyük reformcu “dilde, fikirde, işte birlik” sloganıyla özetliyordu. Gökalp, İstanbul’da Kazan’lı Yusuf Akçura, Azeri Hüseyinzade Ali ve diğer Türkçülerin yayın organı olan *Türk Yurdu* ailesine heyecanla katıldı. Bu dergiye 1912-1919 yılları arasında yazmış olduğu makaleleri daha sonra “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” adıyla çıkardığı önemli eserinde bir araya getirmiştir.⁴⁰

³⁷ *age.*, s. 162.

³⁸ Heyd’e göre Gökalp hars ve medeniyet nazariyesinde dolaylı olarak Alman sosyolojisinden etkilenmiş olabilir. Belki 1887’de *Gemeinschaft und Gesellschaft*’ı ilk kez yayımlayan meşhur Ferdinand Tönnies, Gökalp’i de etkilemişti. Tönnies de hars ile medeniyet arasındaki esas farkları kabul etmektedir, Bkz., Heyd, *age.*, s. 47. Berkes’e göre ise, kendisine yarayacak kavramları sosyalizmde değil de Durkheim’in sosyolojisinde bulan Gökalp, *Yeni Hayat* çevresini başka bir tarafa doğru yönlendirmeye başladı. Bir düşünür olarak tanınması da orada başlar. “Onun Türkçülüğü parti politikasına girişine, Turancılığı da kötü şairliğinin tuttuğu zamanlara rastlar.” Bir sosyolog olarak Gökalp’e göre sorun, toplumda normal ve patolojik yanların belirlenmesi sorunudur. Fakat temel problem, İslamcıların iyi ve kötü ayırımında yaptıkları gibi, normal olan ile olmayanı ayırmadaki ölçü ne olacaktı. Onun katkısı, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık fikirlerini eleştirmesiyle başlayan ve Türkleşmek, İslamlaşmak Çağdaşlaşmak formülüyle sonuçlanan tartışmaya açıklık getirmesidir, Bkz., Berkes, *age.*, s. 416-417.

³⁹ İnalçık, *age.*, s. 162-163.

⁴⁰ *age.*, s. 152-156.

Berkes'in ifadesiyle, devrimcilerin adeta kutsallaştırdığı bir çevrede Diyarbakır ağzı ile konuşan taşralı bu genç, hiç tanınmayan bir çevreye düşmüştü. *Genç Kalemler* ve *Yeni Felsefe Mecmuası* adlı bir edebiyat ve düşün dergisi çıkaran bu çevre, Rusya'dan Makedonyalılar arasına geçen halkçılık (narodniklik) fikrinin etkisi altında kalmıştı. Genç bir subay olan Ömer Seyfettin, Türk dili konuşan erlerle Osmanlıca konuşan subaylar arasındaki uçuruma dikkat çekiyordu. Osmanlı yönetici tabakası ile Türk halkı arasındaki uçurumu Kanun-u Esasi politikası ile kapatmayı düşünen politikacılar farklı olarak, Şinasi'de olduğu gibi dil, anlam ve anlaşma sorunları üzerine eğildi. Onun başlattığı halk dili akımı bu çevrenin ele aldığı sorunlardan birisidir. Bu çevrenin ikinci bir tarafı da o zamanın yegâne sosyalist düşünce merkezi olan Selanik havası içinde diğer gençlerin (ütopyacı sosyalistler) düşüncesine karşı besledikleri alaka yoluyla ilk toplum düşüncülüğünü getirmesi olmuştur. "Yeni Felsefe Mecmuası'nın sayılarının sayfalarında görülen tartışmalar, Yeni Hayat adını alan bu düşün çevresinde sosyalizm ilgisinden sosyoloji ilgisinin nasıl geliştiğini gösterir. Bu tartışmalarda Batı uygarlığı eleştirilmekle birlikte, çağdaşlaşma sorununun Batının etkisi ya da baskısı altında başlamış olduğu gösterildiği için, Batı toplumunun eleştirilmesinin Türk toplumunun kendisinin eleştirilmesine kaydığını görürüz."⁴¹

Kısaca belirtmek gerekirse, Türk kültürünün çeşitli yönleri özellikle 1890'larda Türk aydınlarının ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bu konuda en çok milliyetçiliğin temeli olarak görülen dil sahasıyla ilgilenilmiştir. Ancak dil; edebiyat, müzik, görsel sanatlar gibi alanlar içeren milli kültürün bir parçasıydı. Bunların tamamı bir milletin kendine özgü tarihini, hayat tarzını, ülkülerini ve değerlerini yansıtan kendi dünyası olarak adlandırılabilirdi. Türkçülere göre tıpkı dil gibi bu konular üzerine de eğilmeli ve bunlar teşvik edilmeliydi.⁴²

Gökalp, "...bir harsı teşkil eden müteaddit içtimâî hayatlar arasında samimî bir tesânüd, derûnî bir ahenk vardır. Türkün lisanı nasıl sade ise, dinî, ahlâkî, bedîî, saiyasî, iktisâdî, ailevî hayatları da hep sade ve samimîdir. Türkün hayatındaki sevimlilik ve orijinallik bu merkezî seciyenin bir tecellisinden ibarettir. Fakat harsın unsurları arasındaki bu ahenge bakıp da medeniyetin de ahenkdar unsurlardan mürekkep olduğunu zannetmek doğru değildir. Osmanlı medeniyeti Türk, Acem, Arap harslarıyla İslâm dinine, Şark medeniyetine ve son zamanlarda da Garb medeniyetine mensup müesseselerden mürekkep bir halîttir. Bu müessese hiçbir zaman kaynaşarak, imtizâc ederek ahenkdar bir manzûme hâline giremedi. Bir medeniyet ancak millî bir harsa aşılırsa, ahenkdar bir vahdet hâlini alır. Meselâ İngiliz medeniyeti İngiliz harsına aşılanmıştır. Bu sebeple İngiliz harsı gibi, İngiliz medeniyetinin unsurları

⁴¹ Berkes, *age.*, s. 415-416.

⁴² David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s. 157.

arasında bir ahenk vardır.”⁴³ sözleriyle milli kültürü oluşturan unsurlar arasında dil, din, ahlak, iktisat gibi unsurları ön plana çıkarırken Türk milli kültürünü sade ve samimi olarak ifade etmekteydi.

Kafesoğlu da Gökalp’in milli kültür (hars) yorumundan yola çıkarak şöyle der: “Türk milleti de dili, töresi, dini, hukuku, düşüncesi ve hâdiseler karşısındaki hususî davranışları ile asırlardan beri yaşamakta olduğuna göre bir milli Türk kültürü mevcut demektir.”⁴⁴

Gökalp’in Türk kültürüyle ilgili bir diğer yorumu, kültürel özelliklerin dual yapıda olduğunu savunmasıdır. Daha on- on beş yıl öncesinde yan yana iki dil yaşadığını, bunlardan birincisinin resmi hayata hâkim olan Osmanlıca, ikincisinin halk arasında konuşulan Türkçe olduğunu söyler. Bu küçümsenen dil yani Türkçe avama özgü bir argo sanılmaktaydı. Bunun yanında Türk vezni ile Osmanlı vezni; müzikte, Türk müziği ile Osmanlı müziği; edebiyatta, Türk edebiyatı ile Osmanlı edebiyatı şeklinde ikilik olduğunu hatta bunu daha da ileri götürerek ahlâkta bile Türk ahlâkı ile Osmanlı ahlâkı şeklinde bir zıtlık olduğunu ileri sürer. Bilginler arasında dahi ikilik görüldüğünü savunur. Sanatta da benzer duruma işaret eder.⁴⁵

Bu konuda ön plana çıkan tartışma aslında kültür farklılaşmasıdır. Tanzimat Dönemi’nde Türk toplumunda iyice belirginleşen kültür ve medeniyet değişimi Batılılaşma hareketinin sonucudur. Bu aynı zamanda Doğu-Batı medeniyetleri çekişmesine de sahne olacaktır. Modernleşme çabasındaki Osmanlı bütün kurumlarıyla yüzünü Batı’ya çevirirken ayakta kalabilmenin çabasını vermektedir.⁴⁶

Ahmet Ağaoglu gibi Batılılaşma’yı ayakta kalmanın çaresi olarak görenlerin yanında⁴⁷ Türk kültüründen ödün verilmemesini savunanlar da olmuştur. Özellikle dil ve yazı meselesinde yapılan tartışmaların ana eksenini Türk ve Osmanlı kültürüne ait çeşitli unsurlardı. II.Abdülhamid döneminin sonunda Batı, özellikle Fransız kültürünün Türk toplumu üzerinde önemli bir etkisi olmuştu. Avrupa kökenli sanat, edebiyat, moda vb. çoğu zaman alafranga olarak ifade ediliyordu. Batı’dan gelen bu akımın halk kitleleri ve aydınlar arasında tepkiye yol açması normaldi. Batıcılar Avrupa kültürünün en iyi taraflarının

⁴³ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 196.

⁴⁴ Kafesoğlu, *age.*, s. 16.

⁴⁵ Gökalp, *age.*, s. 191-193. Gökalp, Türk tipi ile Osmanlı tipi arasındaki büyük zıtlığı Osmanlı’nın emperyal olmasıyla açıklar. Osmanlı tipinin Türk kültürüne ve hayatına zararlı olan emperyalizme atıldığını ve kozmopolit olarak sınıf çıkarlarını milli çıkarların üzerinde gördüğünü belirtir. Osmanlı İmparatorluğu genişledikçe ve farklı milletleri bünyesine kattıkça idare edenler ile idare edilenler şeklinde iki sınıf ortaya çıkmıştı, Bkz., *age.*, s. 194.

⁴⁶ Mustafa Karabulut, “Paris’te Bir Türk ve Jön Türk Romanlarında Kültür ve Medeniyete Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı186, Haziran 2010, s. 87.

⁴⁷ ‘Necat ve halâsımız için Avrupa medeniyetini olduğu gibi temessül etmekten başka çare yoktur.’ Çünkü, dünyadaki üç medeniyetten biri olan Batı medeniyeti, İslam ve Budist- Brahman medeniyetlerini tahakkümü altına almıştır, Bkz., Meriç, *Bu Ülke, gös. yer.*

kabul edilmesini bir zorunluluk olarak görürken gelenekçiler ve muhafazakârlar Türkler'in zengin ve geniş İslâmî mirasını Batıcılık adına bırakmaya pek istekli görünmüyor, Avrupa etkisinin beraberinde getireceği olumsuzluklara dikkat çekiyorlardı.⁴⁸

Gökalp'e göre ise çağdaşlaşmada aranan ölçüt hem Batıcıların hem de İslâmcıların sandıkları gibi akıl ve yarar olamazdı. Bir toplumun yönünü etkileyen değerleri ve ülküleridir. Ülküler, toplumun özlemlerini ifade eder. Yani asıl problem fayda ya da akıl ölçütleriyle belirlenecek ıslahat programlarını tepeden empoze etmekle çözümlenemez. Toplumun içindeki özlemlerini bulup çıkarmak önemlidir.⁴⁹

Berkes, tüm bu tartışmaların ve yaşanan bunalımın olumlu sonuçlarından biri olarak, sosyal yaşamın belli başlı kurumlarının yeniden ve daha radikal bir biçimde gözden geçirilmesi ortamının oluşmasına işaret eder. Sonunda Ziya Gökalp'in meşhur *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak (Çağdaşlaşmak)* formülüyle bir uzlaşya getirdiği akımlara hız verilmiştir. Tartışmaların ekseninde çağdaş uygarlığın hangi yanlarının alınacağı, reformun yönünün ne olacağı gibi sorular yer almaya başlar. İslâmcılar, çağdaş uygarlığın iyi taraflarının alınmasına cevaz verdikleri gibi bunda daha fazla geç kalınmamasını savunurlar. Japon modelinde olduğu gibi Avrupa uygarlığının iyi taraflarının alınmasını dayanak olarak görürler. Onlara göre Japonlar, Batı uygarlığının iyi ve kötü yanlarını seçebilmişler, bunları kendi dinleriyle uzlaştırarak gerilikten kurtulmuşlardı.⁵⁰

Kısaca belirtmek gerekirse, Türk kültürünün farklılaşmaya başlaması; Batılılaşma hareketleriyle birlikte, özellikle Tanzimat Dönemi'nde güçlü bir biçimde ortaya çıksa da çok daha eskilere dayandığı, Türkler'in önce İslam kültürünün etkisi altına girdiği belirtilir. Türkler Atatürk'le beraber Avrupa uygarlığını (medeniyet) daha geniş biçimde benimsemeye başlamışlardır.⁵¹

Atatürk'e Göre Kültür ve Medeniyet:

Yukarıda işaret ettiğimiz kültür ve ilgili diğer kavramların irdelenmesinde en önemli noktalardan birinin Atatürk'ün kültür ve medeniyet yorumu olduğu açıktır. Çünkü yeni kurulan Cumhuriyet'in kültür politikasının oluşturulmasında da Atatürk'ün öncülüğü bilindiğine göre O'nun kültür algısını ortaya koymak gerekmektedir.

Atatürk'e göre;

“Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür. Bu sözü burada ayrıca izaha lüzum görmüyorum. Çünkü bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin okullarında birçok vesilelerle eser halinde tesbit edilmiştir.”

⁴⁸ Kushner, *age.*, s. 158.

⁴⁹ Berkes, *age.*, s. 417.

⁵⁰ *age.*, s. 413-414.

⁵¹ Karabulut, *agm.*, s. 76.

“Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mâna çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir.”

“Yine insan enerjisi ile ve fakat tabiatın ona iltifat edildikçe tükenmez yardımıyla, yükselen, genişleyen insan zekâsı, hudutsuz kavrayış anlamında ‘insanım’ diyen bir vasf-ı mahsusu olur.”

“İnsan, hareket ve faaliyetin, yani dinamizmin ifadesidir. Bu böyle olunca kültür, yukarıda işaret ettiğimiz insanlık vasfında insan olabilmek için bir esasî unsurdur.”

“Kültür, tabiatın yüksek feyizleriyle mesut olmaktır. Bu ifade içinde çok şey mündemiçtir. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık vs. Bunların hepsi insanlık vasıflarındandır. İşte kültür kelimesini mastar şekline soktuğumuz zaman, tabiatın insanlara verdiği yüksek vasıfları, kendi çocuklarına, hafidlerine ve âtisine vermesi demektir.”

“...bugünkü Türkiye Cumhuriyeti çocukları kültürel insanlardır. Yani hem kendileri kültür sahibidirler, hem de bu hassayı muhitlerine ve bütün Türk milletine yaymakta olduklarına kanidirler.”⁵²

O’nun medeniyet hakkındaki fikirlerine bakacak olursak;

“Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Bu nokta-i nazarımı izah için hars ne demektir tarif edeyim:

A- Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, B- Fikir hayatında yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, C- İktisadî hayatta yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalâtçılığında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır.”⁵³

“Bir milletin medeniyeti denildiği zaman hars namı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olmayacağını zannederim. Şüphesiz her insan cemiyetinin hars, yani medeniyet derecesi bir olmaz. Bu farklar devlet, fikir, iktisadî hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün muhassalası üzerinde de görülür. Mühim olan muhassalalar üzerindeki farktır. Yüksek bir hars, onun sahibi olan millette kalmaz diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şâmil olur. Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve şâmil harsa medeniyet diyorlar. Avrupa medeniyeti, asr-ı hazır medeniyet gibi.”⁵⁴

“...Hülâsa, medeniyet harstan başka bir şey değildir. Hars medlûlünü seciye diyebileceğimiz karakter mefhumuna indirmemelidir. Bu arzettiğim telakki

⁵² Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, s. 3.

⁵³ *age.*, s. 1.

⁵⁴ *güs. yer.*

birbirinden ayırt edilmesi güç olan, medeniyet ve harsın tarif, izah ve anlaşılmasında kolaylığı da mücbir olur.”⁵⁵

Görüldüğü üzere “Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür” diyen Atatürk, kültür kavramına bir genellik kazandırmıştır. Esasen bir aksiyon adamı olan Atatürk’ün sadece kültürle ilgili değil diğer konularda da düşüncelerinin hareket noktasıyla amaçları arasındaki zihni tahlillerden çok aksiyoner davranışının gerçeklere getirdiği pratik yorumlarına bakmak daha doğrudur.⁵⁶

Çünkü Atatürk’ün temel hedefi en kısa sürede Türk halkının çağdaş (modern) uluslar arasına girmesini sağlamaktı: “Efendiler. Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve eşkâliyle medenî bir hey’et-i içtimaiyye haline îsâl etmektir.”⁵⁷

Her zaman bir teorisyen olmaktan uzak durup Türk halkını modernleştirme amacı peşinde koşan Atatürk’ün, çağının ve geçmiş dönemlerin düşünürlerinden ve onların fikirlerinden habersiz olması düşünülemez. Bu yüzden Meşrutiyet’ten itibaren Türk aydınını en çok etkileyen sosyologlardan Ziya Gökalp⁵⁸ ile Atatürk arasında⁵⁹ bazı ortak fikirleri görmek mümkün olabileceği gibi farklılıklar da söz konusudur.

Örneğin Gökalp ile Atatürk arasında hukuk, kadın hakları, ekonomi gibi konularda ortak fikirler olduğu ileri sürülür. Gökalp, Medeni Kanun ile ilgili olarak, Allah tarafından konduğu iddia edilen kuralların değişmez kanunlar olduğunu ve Allah’ın tercümanları sayılan din adamları yorumlanmasının bir Ortaçağ kalıntısı sayılması gerektiğini, bunun çağdaş devlete yakışmadığını, bir

---

⁵⁵ *age.*, s. 2. İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na göre Atatürk’ün uygarlık anlayışı şu şekildedir: “Atatürk’ün medeniyet anlayışı toplumbilim anlayışına uygundur. Bu anlayışa göre uygarlık ile kültür arasında tabiat ayrılığı vardır. Kültür din, dil, sanat gibi bilinçaltı değerlerin tümüdür. Kültür ulusların öz malıdır. Ulustan ulusa değişir. Uygarlığın bilinçaltı, vicdanla, duyunla hiçbir ilintisi yoktur. Uygarlık yalnız bilinç işi, teknik işidir. Ancak, kültür gibi uygarlık da bir tümüdür. Onun için uygarlık üzerinde hiçbir indirme, azaltma yapılamaz. Bugünkü dünyayı yöneten uygarlık Batı uygarlığıdır. Biz Türklerin bu uygarlığı kayıtsız şartsız benimsemesi gerekir. Bu anlayışla Türklüğümüzden hiçbir şey kaybetmemek şartıyla hemen batılılaşmak zorundayız.” Bkz., Baltacıoğlu, “Atatürk”, *Türk Dili Aylık Dil ve Yazın Dergisi*, C XLVII, Sayı 383, Kasım 1983, s. 438.

⁵⁶ Demirkan, *age.*, s. 236.

⁵⁷ *Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*, s. 93.

⁵⁸ Peyami Safa, “Muasır düşünce tarihimizde imparatorluğun en büyük mütefekkeri diye selâmlanan Ziya Gökalp’a Türk inkılabı vâkıa halinde cevap verdi” der, Bkz., *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 106.

⁵⁹ Atatürk Anadolu’ya geçtiğinde Gökalp, Malta’da sürgünde bulunmaktaydı. Gökalp, Mustafa Kemal Paşa’nın başlattığı Anadolu hareketinin başarısına inanmış, 1923 yılında Atatürk’ün davetini kabul ederek Ankara’ya gitmiş, Atatürk de, devrimlerinde Gökalp’in düşüncelerinden yararlanmış, Bkz., Ergun Sav, *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal- Ziya Gökalp*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 22-23.

hukuk devrimi⁶⁰ yapılması gerektiğini, başta Medeni Kanun olmak üzere yeni kanunlar çıkarılması gerektiğini söyler. Türkçe ibadet konusunda da okunan duaların ve hutbelerin anlaşılması için Türkçe olması gerektiğini belirtir. Atatürk de halkın aydınlatılmasına vesile olan hutbelerin anlaşılması için Türkçe olması gerektiğini belirtmiştir. Gökalp kadın hakları konusunda da, şeriat hükümlerinde kadınların geri planda kaldığını, yeni kanunlarla kadınlara evlilik, boşanma ve mirasta eşit haklar tanınması gerektiğini belirtir. Gökalp de Atatürk gibi ekonomik bağımsızlığa önem vermiştir. Ayrıca CHP'nin programındaki millet tanımının yapılmasında Atatürk'ün önderliğinin tartışılmaz olduğu kadar yapılan tanımın yani ‘millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir’ tanımının Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları*'ndaki tanımıyla örtüştüğüne işaret edilir.⁶¹

Ziya Gökalp'in, kültür ile medeniyet kavramları arasında zaman zaman ifade ettiği farklılığın Atatürk'te rastlanmadığı söylenebilir. Atatürk'ün bu kavramlara verdiği geniş mânâ ile Türk inkılâbının doğduğu, geliştiği ve kendisine yeni bir hayat, bir medeniyet ufku gösterdiği, Cumhuriyet'in temellerini kuran değerler sistemi içinde hedef birliği oluşturduğu açıktır. Kültür ile medeniyet arasında fikri bir ayrılık görmek yerine milli varlığın bütünü oluşturduğu maddi ve manevi unsurlar arasında bir denge kurmak hem mantığa hem de sosyolojik görüşe uygun bir yaklaşımdır. Atatürk'ün bütün sözleri ve davranışlarında milli, sosyal ve kültürel değerler arasında karşılıklı etkileşim unsurlarını sezme mümkündür. Genel olarak bakıldığında Atatürk'ün kültür kavramına yaklaşımı ve verdiği mânânın John Dewey'in fikirlerine daha yakın olduğu belirtilir.⁶²

Kısaca belirtmek gerekirse, Atatürk, kültürü devlet ve toplum hayatına bağlı olarak açıklamış, ahlâkla, tefekkürle, seciye ile bağlantı kurmuştur. Kültürü faydacı bir anlayışla ele almıştır. İnsanların fikir yapısını ve ahlâk anlayışlarını, bilgi ve becerilerini sahip oldukları kültürle bağlantılı görmüştür. Dumlupınar'da kazanılan askeri başarıyı ve Türkler'in Bizans karşısındaki üstünlüklerini, uygarlık bakımından üstün olmaya bağladığına işaret edilmiştir.⁶³

Atatürk'ün kurduğu devletin ebediyen istiklâlini koruyabilmesi için siyasi yapısını, hukuk sistemini, eğitim ve fikir hayatını ortaçağın donmuş kalıplarından kurtarıp aklın, çağdaş bilimin ve dönemin gereklerine uygun bir

⁶⁰ Başka bir görüşe göre ise, Atatürk, Gökalp'in hars ve medeniyet anlayışını kabul etmiş olsaydı Gökalp'in ulusal saydığı alanlarda çağdaşlaşmayı gerçekleştiremezdi. Örneğin hukuk alanında çağdaş ülkelerden aktarma yapılamazdı. Çünkü Gökalp'e göre hukuk hars'ın bir ögesi sayılırdı. Ona göre ulusal alanda yapılacak inkılâplar toplum için yıkıcı olacaktı, Bkz., Reşat Kaynar, “Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 802.

⁶¹ Sav, *age.*, s. 23-30.

⁶² Demirkan, *age.*, s. 229-230,235.

⁶³ Suat İlhan, “Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 809.

yapıya kavuşturmayı zorunlu gördüğü açıktır.⁶⁴ Geçmişin acı tecrübeleriyle hareket eden Atatürk, yeni bir milli kültür şuurunu uyandırarak kültürel bütünleşmeyi sağlamak istemiştir. Orhan Türkdoğan'a göre Atatürk'te bu fikrin oluşmasında Gökalp'çi düşüncenin önemli etkisi olmuştur.⁶⁵

Başka bir deyişle Atatürk, giriştiği reform hareketlerinde bir yandan kendisinden önce gerçekleştirilen yenilikleri devam ettirirken akılcı ve gerçekçi davranmaya özen göstermiş diğer yandan da Türk milletine ait milli değerlerin korunmasında hassas hareket etmiştir.⁶⁶

Şerafettin Turan'a göre Atatürk'ün liderliğinde gerçekleşen Türk Devrimi aslında Aydınlanma adı verilen büyük düşün akımına dayalı bir kültür devrimidir. Çünkü Cumhuriyet'i en büyük eseri olarak ifade eden Atatürk, Cumhuriyet'in temelini kültür olduğunu vurgulayarak, gerçekleştirilen büyük dönüşümün salt bir rejim değişikliği olmadığını açıkça vurgulamaktadır. Bunun yanında kültürün durağan bir değerler bütünü olmadığı bilinciyle Onuncu Yıl Söylevi'nde Yeni Türkiye'nin gözeteyeceği hedeflerden birisinin ulusal kültürü çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmak olduğunu da söylemişti.⁶⁷

Sonuç

Atatürk'ün de belirttiği gibi “Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültür olduğundan, kültür toplumumuz için büyük önem taşımaktadır. İki yüz yıla yaklaşan bir süredir büyük bir değişimin içinde olan Türk toplumu, bu değişim sürecinin olgunluk çağını yaşamakta, değişimin neticeleri olumlu veya olumsuz olarak ortaya çıkmaktadır. Değişimin son yıllarda, olağanüstü boyutlarda hızının artması, kültür üzerinde düşünmemizin, üzerinde durmamızın önemini yeniden gündeme getirmiştir. Çünkü bu aynı zamanda Türk milli varlığının, oluşmakta olan yeni dünya şartlarında kendisini hangi ölçülerde gösterebileceği sorusuna da cevap olacaktır.”⁶⁸

Milletlerin varlığının en önemli dayanağı milli kültürün yaşatılması olduğundan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikalarında, dolayısıyla kültür anlayışında, bir değişimin olup olmadığını Atatürk'ün yaklaşımlarının önemli ölçüde ortaya koyduğu kanısındayız. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, Türk aydınını uzun süre meşgul eden kültür ve medeniyet kavramları etrafındaki tartışmalara pragmatik bir yaklaşımla son vererek ulusun her alanda yükseltilmesi doğrultusunda bir kültür ve medeniyet

⁶⁴ Abdurrahman Çaycı, “Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 824.

⁶⁵ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 160.

⁶⁶ agy., *Atatürk'te Millî Devlet Anlayışı*, Özdemir Basımevi, İstanbul 1981, s. 111.

⁶⁷ Turan, *age.*, s. 31.

⁶⁸ Baykara, *Türk Kültürü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 15.

hedefi işaret etmiştir. Ülkenin çağdaş uygarlık düzeyinin de üzerine çıkarılması amacı bununla ilgilidir. Çünkü bilindiği üzere Atatürk’ün her alandaki çalışmalarının nihai hedefi Türk milletini yüceltmek ve ona dünya toplumları arasındaki üstün yerini kazandırmaktır.

Kaynaklar

- Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 37, Ankara 1990.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı (1983) Atatürk. *Türk Dili Aylık Dil ve Yazın Dergisi*, Sayı 383.
- BAYKARA Tuncer (1992) *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- (2003) *Türk Kültürü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- (2006) *Atatürk ve XX. Yüzyıl Türk Tarihi Araştırmaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- BERKES Niyazi (1978) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu- Batı Yayınları, İstanbul.
- ÇAYCI Abdurrahman (1992) Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma. *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s.821-831.
- DEMİRKAN Selâhaddin (1972) *Bir Milleti Yarattığı Lider Mustafa Kemâl Atatürk*, Belge Yayınları, İstanbul.
- GÖKALP Ziya (1966) *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- (2007) *Kitaplar 1*, Haz. Şevket Beysanoğlu - Yusuf Çötüksöken - M. Fahrettin Kırzioğlu - Mustafa Koç - M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GÜVENÇ Bozkurt (1979) *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HEYD Uriel (1980) *Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Çev. Cemil Meriç, Sebül Yayınevi, İstanbul.
- İLHAN Suat (1992) Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir. *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s.807-819.
- İNALCIK Halil (2007) *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- KAFESOĞLU İbrahim (1989) *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- KARABULUT, Mustafa (2010) Paris’te Bir Türk ve Jön Türk Romanlarında Kültür ve Medeniyete Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 186, s.75-88.
- KAYABALI, İsmail – ARSLANOĞLU, Cem Ender (1994). Kültür Savaşı ve Atatürk İlkeleri. *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu 21-23 Eylül 1987*, Ankara, s. 455-464.
- KAYNAR Reşat (1992) Atatürk’ün Kültür ve Eğitim Anlayışı. *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s.801-805.
- KUSHNER David (2009) *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, Kesit Yayınları, İstanbul.

MERİÇ Cemil (1994) *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul.

----- (2009) *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MEMİŞ, Ekrem (2003) *Türk Kültür Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya.

SAFA, Peyami (1997) *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

SAV, Ergun (2001) *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal- Ziya Gökalp*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

TURAN Şerafettin (2005) *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

TÜRKDOĞAN Orhan (1981) *Atatürk'te Milli Devlet Anlayışı*, Özdemir Basımevi, İstanbul.

----- (1996) *Milli Kültür Modernleşme ve İslam*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.

----- (1998) *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları No: 144, İstanbul.